

РОЗДІЛ 3

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 130.2

Ольга БОЙКО

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛОКАЛЬНИХ КУЛЬТУР О. ШПЕНГЛЕРА

В статті розглядається суспільно-історичний розвиток в рамках цивілізаційного підходу. Для дослідження поставленої задачі використовувалася концепція локальних культур О. Шпенглера. Показано, що в основі історичного розвитку лежить культура. Акцентовано увагу на тому, що людство в своєму розвитку проходить не стадіальний розвиток, а натомість стверджено абсолютну самодостатність і автаркійність окремих “великих культур”, рівноцінних і одномасштабних. Проведена думка, що будь-яка культура є цілісним організмом, уся життєдіяльність якого підпорядкована єдиному началу. При цьому культура є тілом, в якому міститься душа.

Ключові слова: культура, цивілізація, морфологія, душа, цивілізаційний розвиток.

Постановка проблеми. Європейський вибір України висуває низку теоретичних і практичних питань, що пов’язані з усвідомленням українського народу свого залучення у потік європейського цивілізаційного процесу, який має довгу історію і представлений соціально-політичними течіями різної потужності й сили, входження до яких є далеко не байдужим для долі нації.

Філософсько-антропологічні обґрунтування цивілізаційного процесу дозволяють розкрити його підвалини, сприяють самоусвідомленню української нації як європейської. Звернення до проблематики цивілізаційного процесу обумовлено також недостатньою теоретичною розробкою проблем історичної антропології, пов’язаних з визначенням перспектив культурної і соціальної самореалізації людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроба усвідомлення сутності розвитку суспільства, його ідеалів та мети виникла ще в античності і пов’язана з іменами Геродота, Фукидіда, Полібія. Подальші

спроби з'ясування сутності суспільства та історичного розвитку ми знаходимо у працях Аврелія Августина, Дж. Віко, Ш.-Л. Монтеस्क'є, Г. Гегеля, А. Шопенгауера та інших.

Філософські рефлексії цивілізаційного процесу, що ґрунтуються на антропологічних засадах, достатньо широко представлені у західній та вітчизняній філософській думці. Тому тема дослідження вимагала розгляду саме становлення понять “цивілізація” та “культура”, розкриття їх діалектичного взаємозв'язку. Це обумовило звернення до філософських, історичних та культурологічних досліджень XVIII–XIX століть – до праць Г. Т. Бокля, Ф. Гізо, Ф. Енгельса, Ж. А. Кондорсе, К. Маркса, В. Мірабо, Л. Моргана, Г. Спенсера, А. Р. Тюрго, А. Фергюссона, Ш. Фур'є та інших.

Проблема типології культур знаходиться на перехресті теоретичних інтересів різних гуманітарних дисциплін. Аналізу методологічних та світоглядних проблем культури присвячені праці багатьох дослідників. Мова йде, перш за все, про праці М. Бахтина, В. Біблера, О. Бойко [1; 2], Ю. Вільчиський, С. Кримського, Б. Парахонський, В. Храмова, В. Шинкарука та інших.

Мета даної праці – розгляд суспільно-історичного розвитку крізь призму культури на основі праці О. Шпенглера “Присмерки Європи” та акцентування уваги на можливість використання ідеї самовираження культур в ідею спілкування між ними.

Виклад основного матеріалу. Праця О. Шпенглера “Присмерки Європи” виходи в світ після першої світової війни, коли в Європі розпочалася світоглядна криза, трагічне відчуття краху рідної культури. В своїй праці О. Шпенглер висуває нову, на відмінну від М. Данилевського та інших, парадигму множинності еквівалентних культур. “Замість монотонної картини лінійноподібної всесвітньої історії... я бачу феномен множинності могутніх культур, з первісною силою виростаючи з надр країни, яка їх породила, до якої вони суворо прив'язані протягом свого існування”, – писав О. Шпенглер [8]. У своїй концепції опису історичного розвитку він оперує такими поняттями як культура й цивілізація. За їх допомогою він намагається висвітлити історичний розвиток, дати свій погляд на історію. О. Шпенглер використовує нову методологію, яку він назвав “морфологією”. З його точки зору морфологія вивчає структуру організмів-культур та опирається на інтуїцію. Він здійснив спробу не тільки визначити закономірності генези і становлення світових культур і цивілізацій, а й спрогнозувати подальший рух і напрям історії. У теоретичній конструкції О. Шпенглера категорично відкинута ідея загальнолюдської

історії, стадіальний її розвиток, а натомість стверджено абсолютну самодостатність і автаркійність окремих “великих культур”, рівноцінних і одно масштабних [7, с. 121].

Точного визначення змісту, який він вкладає в поняття культура у О. Шпенглера немає. А пояснення культури йде через його метод – перенесення з області природи на область культури морфологічної структури життєвого циклу. Подібно живим організмам, кожна культура проходить стадії дитинства, юності, старіння, закостеніння культури та її смерть. Цій стадії і відповідає цивілізація. У своїй праці О. Шпенглер метафорично характеризує культуру то як організм, щоб підкреслити її цілісність, то як художній твір, щоб виразити думку про наявність в ній загальної ідеї та єдиного стилю. Сутність культури взагалі, та кожної окремої взятої локальної культури, подається ним як принципова загадка, що не має вирішення.

Як відомо, О. Шпенглер виокремлює в світовій історії вісім культур, які досягли висот розвитку, що і привело до найбільш повного розгортання їх можливостей: античність, Єгипет, Індія, Китай, Вавилон, арабська культура, Західна Європа, культура майя. Це культури, які завершені, повністю здійснили свої можливості. Їх існування в різні часи на найвіддаленіших територіях планети для О. Шпенглера не є свідченням єдиного світового історичного процесу, а є єдністю проявів життя у всесвіті у всьому їх розмаїтті. А щодо історії, то наявність різних культур тільки підкреслює відсутність єдиного історичного процесу, відсутність історії у розумінні історії як процесу. Отже, в найбільш повному тлумаченні “культура” у О. Шпенглера – це утворений віками історичний індивідуум, історико-культурна цілісність, яка створюється на протязі історичного часу і має свою нерозгадану “душу”.

Це значення поняття “культура” у О. Шпенглера відрізняється, перш за все, обсягом – це єдина культура того ж історичного цілого, але до тієї межі, що, в межах цього цілого, відділяє її від цивілізації. Терміном “цивілізація” О. Шпенглер позначає виключно пізній етап розвитку єдиної культури, який він розцінює як “логічну стадію, завершення та початком культури”. Цивілізація – остання, неминуха фаза будь-якої культури. Вона проявляється в органічному, обумовленому переродженні культури.

Культура, пояснював він, це тіло, в якому міститься душа. Тому будь-яка культура – цілісний організм, уся життєдіяльність якого підпорядкована єдиному началу. Існує “глибока спорідненість між політичними та математичними структурами однієї і тієї ж культури, між

релігійними та технічними поглядами, між математикою, музикою та пластикою, між господарськими та пізнавальними формами” [8, с. 184]. Внутрішня цілісність кожної великої культури має основою певний дух, (“прафеномен”), який розкривається на кожній стадії її еволюції, від народження до смерті, через її специфічний “стиль”, спільний для всіх її проявів [7, с. 121].

Культура народжується в той час, коли від “прадушевного стану відшаровується та пробуджується до життя велика душа, деякий лік із піни безликого. Вона розквітає на ґрунті певного ландшафту та шукає своє самоздійснення в його просторі. Культура вмирає, коли її душа здійснила всю суму своїх можливостей у вигляді народів, наук” [4, с. 264]. Своє фундаментальне відкриття в історії О. Шпенглер вбачає в тому, що великі культури є чимось цілком первинним, що виростає з глибинних надр людської душевності. І навпаки, існують ті народи, які зачаровані культурою, причому і за своєю внутрішньою формою, і за всіма своїми проявами не є творцями, а лише витворами цієї культури [8, с. 258]. На думку О. Шпенглера культура зароджується раптово, коли трансцендентальний феномен вперше розкриває себе у зовнішніх проявах. Зростання – означає розвиток культури, саморозкриття, реалізацію її духовного змісту в усіх сферах життєдіяльності людей.

Кожна культура, як варіація на тему прасимволу, переживає такі фази розвитку: міфосимволічну ранню культуру, метафізично-релігійну високу культуру та пізню, цивілізаційну культуру. Розквіт є станом максимальної реалізації її внутрішніх потенцій, після чого глибинні можливості культури вичерпуються і вона переходить від органічних до механічних форм. Остання фаза – це симптом відмирання цілого культурного світу. О. Шпенглер песимістично доводить, що іншого виходу просто не існує, що попереду тільки глухий кут, кінець. Тому тих, хто згодний з таким фактом, доля поведе туди лагідно, а інших, незгодних, неминуче затягне. Вмираючи, культура поступово перероджується в цивілізацію. Кожна культура має власну цивілізацію, адже цивілізація – це неминуча доля культури. Водночас О. Шпенглер підкреслює, що цивілізація завжди є протилежністю щодо культури. Цивілізація є симптом та вираження відмирання цілого як організму, затухання культури, що її одушевляла, тому що вона має одні і ті ж прикмети в усіх культурах.

О. Шпенглер протиставляє цивілізацію культурі і пояснює різницю між ними. “Культура та цивілізація – це живе тіло душевності та її мумія” [8, с. 358]. Культура є становленням, а цивілізація – заверше-

ним. Культура творить різноманітність усього суцього, вона припускає нерівність, індивідуальну неповторність та велику кількість особистостей. Цивілізація ж прямує до рівності, до уніфікації та стандарту. Культура елітарна та аристократична. Культура прив'язана до землі, до ландшафту, а царство цивілізації – місто. Культура споріднена з культом, міфом, релігією, а цивілізація – це своєрідна монада, яка не має, так би мовити, “вікон”, крізь які могло б туди щось увійти, а звідти щось вийти. “Культура, в розумінні О. Шпенглера, завжди постає як сукупність чуттєво-сталого виразу душі в жестах і працях, як її тіло, що смертне, підвладне закону й переходу, числу й казуальності. Культура – це як історичне видовище, як сукупність великих символів життя, як відчуття й розуміння; такою є мова культури і саме нею душа може повідати, як вона страждає” [8, с. 344]. О. Шпенглер також намагається визначити темпоральні границі існування культур. За його припущенням, вони коливаються в межах тисячоліття, після чого культура перероджується в цивілізацію і гине. Саме вікові параметри культури О. Шпенглер визначає відповідно циклічності історичного розвитку, або як відбувається в природі, подібно до того, як змінюються пори року – весна, літо, осінь, або в зв'язку з віком людини, – юність, зрілість, старість. Таке порівняння витікає з того, що для нього культура – це організм, що підкоряється законам природи.

Отже, використовуючи свій морфологічний підхід, О. Шпенглер намагався обґрунтувати думку щодо відсутності єдиної історії. Він підкреслював, що кожен історичний період самодостатній та самоцінний, що кожна культура є неповторною. Особливо яскраво це знаходить прояв у царині філософії: “Немає вічних істин. Кожна філософія є виразом свого, і тільки свого часу, і немає двох епох, які б мали однакові філософські інтенції” [8, с. 176]. О. Шпенглер підкреслював, що потрібно “відшукати споконвічний гештальт культури як такої, ... що лежить в основі всіх культур як ідеал форми” [3, с. 78]. Як погоджуються сучасні дослідники, саме у знаходженні інтегруючого моменту – гештальту, – і вбачає О. Шпенглер головний базисний момент своєї морфології культури. Адже, в цьому понятті, на нашу думку, вкорінюється як принцип єдності, так і принцип розбіжності, несхожості, автономності культур. О. Шпенглер, на відміну від дослідників історії прогресистського, лінійного напрямку, не вважав, що європоцентристська культура займає центральне місце у світовій історії і відводив їй відповідне місце серед інших культур. Завдяки своєму методу морфології О. Шпенглер замінив, як він сам говорив, Птолемеєву схему європоцентристської історії (Стародавній час – Се-

редньовіччя – Новий час) на Коперніковську, відповідно якій усі вісім культур розглядаються як прояви єдиного життя, які постійно замінюються, але жодна з них не займає привілейованого положення. Поліцентризм історичного процесу – одна з важливих ідей О. Шпенглера, але він її, все ж таки, до кінця не обґрунтував. Та, незважаючи на це, нагадування про неповторність і своєрідність культур було й залишається дуже важливим моментом. Аналізуючи концепцію О. Шпенглера, можна зазначити, що само по собі усвідомлення необхідності вивчати культуру минулого як структуру, в якій найбільш складні компоненти пов'язані зі специфічним сприйняттям елементарних речей, є досить необхідним. Дійсно, замість монотонної картини лінійної всесвітньої історії, Шпенглеру вдалося побачити справжні численні й потужні культури.

Метод О. Шпенглера орієнтовано, перш за все, на виявлення неповторної специфіки історичних індивідуумів (культур). Він вбачає великі перспективи в дієвості свого, як він зазначає, нового методу морфологічного аналізу, до якого він прагне "... виходить з фактів дійсного життя, намагатися видобути з історичного праксису вищого людства квінтесенцію історичного досвіду, на підґрунті якої нам пощастить взяти до своїх рук облаштування нашого майбутнього" [8, с. 188]. Мета "морфології світової історії", за О. Шпенглером, – дати універсальне, глобальне пояснення усьому, знаходження певної метаісторичної сутності. І це пояснення він намагався дати шляхом прямої вказівки на один, основний символ, який є у кожній культурі та відмінний від інших. Культура виражає себе в певних образах або ідейних структурах, символах, які здатні в свою чергу відсилати до подальших різноманітних проявів, який у них міститься, і тим самим утворює чисельні ряди розкриттів. В цій перспективі вони обіймають усі прояви духовного життя епохи. Цю думку підтримав і продовжив відомий філософ А. Ф. Лосєв. Він додавав, що "символ містить у собі всі можливі прояви речей", "містить в собі узагальнений принцип подальшого розгортання звернутого в ньому смислового змісту" [6, с. 210].

Так, розглядаючи феномени культури, О. Шпенглер в усьому знаходить ряди символічних значень і робить це дуже яскраво. Він вірно підмітив, що єдність культури, яка відчутна, лежить на загальній мові її символіки. Вигляд культури настільки єдиний у своїй символічності, що прасимвол визначає собою все: через нього, через його вірне виділення ми знайдемо підхід до сутності даної культури та

прослідкуємо цю сутність до кінця, до найбільш індивідуальних проявів.

Ідея прасимволу може розглядатися в будь-якій культурі, і цим теж цікава праця О. Шпенглера. Так, для розуміння української культури, потрібно виокремити її прасимвол. “Наша культура – це культура збіжжя” – писав Ю. Вільчинський [5, с. 260]. Її прасимвол сам по собі ніколи не постає у чистому вигляді, проте завжди виявляється в усіх елементах певної культури, і забезпечує найвищу єдність усієї динамічної різноманітності.

Кожний окремий символ промовляє про себе, звертаючись до внутрішнього почуття, а не до розуму. На глибоке переконання О. Шпенглера, все визначає вибір прасимволу в той момент, коли душа культури приходиться до свідомості у своєму ландшафті [8, с. 344]. Символи, за вченням О. Шпенглера, – це чуттєві знаки, останні, неподільні, а найголовніше – це спонтанні враження, що мають певне значення. Кожній культурі притаманний свій прасимвол, який не може бути перенесеним у переживання й пізнання якоїсь іншої культури. І тому символ – народи, мови, боги, нації, науки та філософія, – потрібно було витлумачити, використовуючи метод аналогії – найважливіший історичний метод.

Крім того, що О. Шпенглер звернув особливу увагу на самодостатність, неповторність окремих культур-цивілізацій, наявність в них своєї “душі”, “прасимволу”, які цікаво розглядати, вивчати і сьогодні, він, навіть самою назвою своєї праці “Присмерки Європи” (хоча цей переклад і не зовсім вдалий, так як в українській мові важко віднайти аналог назві), примусив задуматися над майбутнім. І хоча його пророцтва про кінець західної культури і не здійснилися, та все ж таки західна цивілізація має багато труднощів і проблем. Так, не зникають, а навіть з’являються все нові і нові глобальні проблеми. О. Шпенглер описав найбільш реальні симптоми кризи і підкреслив, що негативні тенденції проявляються тим сильніше, чим більш високого рівня досягає цивілізація. Отже, щоб Західна культура не загинула, потрібно весь час вести боротьбу з цією загрозою. А це означає, що необхідно постійно підтримувати творчий початок в людській діяльності, створювати сприятливі умови для розвитку духовної культури людей.

Висновки. Аналізуючи концепція О. Шпенглера, можна дійти висновку, що культурне багатство нації та її самобутність зберігається саме через її включеність у цивілізаційний процес, де і здійснюється трансформація комплексу смислів, які утворюють національну ідею,

наднаціональні цивілізаційно визначені конструкти. Прикладом цього може служити ідея сучасної Європи.

Література

1. Бойко О. “Цивілізаційний архетип” як основа цілісності цивілізації. Сучасна картина світу : інтеграція наукового та позанаукового знання : зб. наук. праць / УАБС НБУ. – Суми : Мрія-1 ЛТД ; УАБС НБУ. – 2004. – Вип. 3. – С. 80–84. – <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4029>
2. Бойко О. П. Простір культури: вплив інформаційних технологій [Текст] / О. П. Бойко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 638–639. – Чернівці : ЧНУ, 2012. – С. 83–86. – (Серія. Філософія). – <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/11824>
3. Бойченко І. Філософія історії / І. Бойченко. – К. : Знання, 2000. – 723с.
4. Виклик глобалізації / Зб. наук. праць. – К. : Стило, 2001. – 206 с.
5. Вільчинський Ю. Освальд Шпенглер : портрет в ідеях // Філ. думка. – № 4–6. – 1998. – С. 247–264.
6. Лосев А. Ф. Філософія. Мифологія. Культура / А. Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1970. – 524 с.
7. Павленко Ю. Історія світової цивілізації / Ю. Павленко. – К. : Либідь, 1991. – 360 с.
8. Шпенглер О. Закат Європи / О. Шпенглер. – Минск : Харвест; Москва: АСТ, 2000. – 1377 с.

Отримано 15.09.2015

Summary

Boyko Olga. Civilization development through the prism of Spengler's local cultures.

In the article the socio-historical development within civilization approach has been considered. To investigate this problem the author uses the concept of Spengler's local cultures. It has been shown that the basis of historical development is culture. The attention has been paid to the fact that mankind in its development does not go through phased development, but instead of this it has been proved absolute self-sufficiency of some “great cultures”, which are equivalent and one-scaled. It has been stated that any culture is a holistic body, vital activity of which is subordinate to an integrated source. At the same time culture is the body, which contains the soul.

Keywords: culture, civilization, morphology, soul, civilization development.

УДК 81'373

Світлана ДОРДА

ІДЕОЛОГІЯ ТА ІДЕОЛОГЕМА: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЮ

У статті розглядаються різні підходи до трактування терміна “ідеологема” та його класифікації, які існують в сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: ідеологія, ідеологема, політична лінгвістика, політичний дискурс.